

SZEMLE

MAGYAR PEDAGÓGIA
100. évf. 1. szám 97–104. (2000)

Zibolen Endre neveléstörténeti munkássága¹

Kelemen Elemér

Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Főiskolai Kar

Alig öt esztendeje annak, hogy *Zibolen Endrét* – az *Oktatáskutató Intézetben* szervezett, családi hangulatú összejövetelen az *MTA Pedagógiai Bizottsága* nevében – 80. születésnapja alkalmából köszönhettem, felidézve eseményekben és fordulatokban gazdag pályájának jelentősebb eseményeit. Jegyzeteim keresgélése, lapozgatása közben felidéződött bennem a kép, ahogyan kissé hátrahúzódva, a reá oly jellemző, fürkésző, mindig reflexióra kész, ironikus-önironikus tekintettel, majd később szavaival is, elhárítani igyekezett az ünneplést, – „az élve boncolást”, ahogyan mondotta. Így próbálta leplezni a leplezhetetlent: az őt körülvevő tisztelet és szeretet feletti meghatott, már-már gyerekes örömet, hogy aztán átadja magát a társaság, a közönség örömének, anekdotázó kedve derűs áradásának. Mondandójában sajátos, utánozhatatlan módon elegyedtek az életrajzi mozzanatok, a történeti, neveléstörténeti adatok, érdekességek, a dolgok új megvilágítású összefüggései, a napi aktualitásokat sem nélkülöző, találó kommentárok és a mindezt „didaktikai egységgé” ötvöző, elemi erejű és ellenállhatatlan tanítani akarás. A vele társalkodók akkoriban még gyakorta lehettek részesei ezeknek a „nem középiskolás fokú” magántanári óráknak. Most némi lelkifurdalással s csak magamnak szóló szemrehányásokkal idézhetem fel azokat az elmulasztott perceket, órákat, amikor a 90-es évek elején az *OPKM* igazgatói szobájában – a munka szorításában, az idő sodrásában nem mindig türelmesen – félbeszakítottam vagy éppen elhárítottam a könyvtári kutatómunkából cigarettaszünetre be-betérő, kifogyhatatlan mondókájú Bandi bácsit.

A mai munkamegosztás szerint az a feladat hárul rám, hogy *Zibolen Endre* neveléstörténeti munkásságáról, a magyar neveléstörténet-írásban betöltött szerepéről szóljak; az egyik méltatója által „dr. ped. univ.”-nak tisztelt neveléstudós töredékességében is gazdag, szerteágazó életművének kétségtelenül egyik legfontosabb, mindenesetre érdeklődésemhez legközelebb álló területéről. Áttekintésem nyilvánvalóan nem lehet teljes-

¹ Az MTA Pedagógiai Bizottsága által szervezett Zibolen-émlkülésen (MTA, 1999. december 10.) elhangzott előadás szerkesztett változata.

ségre törekvő bemutatása a Zibolen-bibliográfia tetemes részét kitöltő műveknek, néhány – meglehetősen önkényesen kiragadott – mozzanat felemlítése csupán, főképpen azoké, amelyek mögött egykorú olvasmányélmények és a tanári-kutatói „felhasználás” tapasztalatai állnak. (1959-ben kiadott Pestalozzi-válogatása és a kétkötetes könyv – általa írott – bevezető tanulmánya éppen 40 évvel ezelőtti pályakezdésem felfedezés értékű, szakmai felfogásomat sok tekintetben meghatározó olvasmánya volt.)

Zibolen Endre érdeklődését és elkötelezettségét a pedagógus-hivatás és a neveléstudományi kutatómunka iránt családi hagyományai (édesapja jó nevű, tekintélyes tanár, az újpesti gimnázium, majd a Trefort utcai egyetemi gyakorló főgimnázium igazgatója) és egyetemi, Eötvös-kollégiumi tanulmányai egyaránt meghatározták. Németországi, heidelbergi tanulmányainak említésre méltó, témánk szempontjából különösen fontos mozzanata, hogy szakdolgozatát a német nevelési regényről készítette; innen ered életfogytig tartó érdeklődése és kutatói szenvedélye *Pestalozzi* iránt. Doktori disszertációja, amely a középiskolák tanulók szociális érésével, közösségi fejlődésével foglalkozott, érdeklődésének egy másik fontos, ki nem teljesezhető irányát jelzi.

Tanári pályakezdését (Losonc, Pestszentlőrinc), majd az Országos Közoktatási Tanácsnál „mindenesként” végzett munkáját (1941–1944) a sokoldalú érdeklődés, a szociális kérdések és a pedagóguspálya, a pedagógusi hivatás iránti megkülönböztetett, mind inkább elmélyülő tudományos érdeklődés jellemezte. Későbbi munkahelyein (1944–1954: Testnevelési Főiskola; 1954–58: Pedagógiai Tudományos Intézet, ahol főosztályvezető, majd igazgatóhelyettes) kibontakozó neveléstudományi munkássága erősen kötődik munkaköri feladataihoz. Már említett disszertációját – *Szociális érés az iskolában*, 1939 – a nevelésszociológiai kutatás úttörő hazai vállalkozásaként említhetjük. A folytatást azonban a szociológiát „burzsoá áltudománynak” bélyegző ötvenes évek politikai és tudományos klímája lehetetlenné tette; érdeklődése a sporttudományi és sportpszichológiai kérdések felé fordult. Később – a PTI-ben végzett napi feladatai mellett – különösen az iskolai tehetségmentés és a tehetségvédelem kérdései foglalkoztatták.

Neveléstudósi eszménye és kutatói életelve – a kor hivatalos, elvont és ideologikus felfogásával szemben – „az iskolai, osztálytermi történésekhez kötődő neveléstudomány”. Az ebből eredő szuverén alkotói – érzékenyen kritikus és önkritikus – attitűd határozta meg saját munkájához és a hazai neveléstudományhoz való mindenkori viszonyát. Értékítéleteiben szilárd archimédészi pontot, biztos viszonyítási háttérrel jelentett széleskörű neveléstörténeti tájékozottsága. Útja törvényszerűen vezetett 1956-ban vállalt szerepéhez: az októberi balatonfüredi konferencián szervezőből hangadóvá lépett elő, felszólalása meghatározta a tanácskozás új utakat kereső, kritikus és önkritikus hangvételét.

1956, ha nem járt is tragikus következményekkel, fordulópontot jelentett *Zibolen Endre* életében; a megtorlást az akkortájt újjászervezett Országos Pedagógiai Könyvtárba történt „száműzetés”, a könyvtári „kényszermunka” jelentette (1958–1963). A későbbi megnyilvánulásaiából átvett „macskakörmök” a helyzet ambivalenciáját jelzik: az OPK menedék és a könyvészeti tájékozódás, az alkotó munka valóságos kincsébányája volt az oktatásügyi napi feladataitól eltanácsolt, a közszerepléstől eltiltott pedagógus számára.

Az OPK-ban töltött fél évtized közérdekű, fontos gyakorlati és kutatási eredményeket hozott. Nagyrészt nevéhez fűződik a pedagógiai tárgyú könyvtári tájékozódás és tájékoz-

tatás tudományos igényű alapvetése, egyrészt a Magyar Pedagógiai Irodalom című tájékoztató periodika megszervezése és igényes szerkesztése, valamint ösztönző, segítő közreműködése más bibliográfiai kiadványok elkészítésében, másrészt a hazai és a külföldi pedagógiai lexikonokat és enciklopédiákat bemutató, összefoglaló tanulmány (Tanulmányok a neveléstudomány köréből, Budapest, 1962), amely máig nélkülözhetetlen segédanyaga a neveléstudományi tájékozódásnak.

A könyvtár szívós munkával feldolgozott, egyre áttekinthetőbb anyaga kimeríthetetlen terepe volt a történeti tájékozódásnak, a mind rendszeresebbé és módszeresebbé váló neveléstörténeti kutatásnak. Itt alapozódik meg, ezekben az években bontakozik ki teljes gazdagságában *Zibolen Endre* neveléstörténeti munkássága.

Munkásságának egyik fő vonulata a múlt névtelen és neves hőseinek tényekben és új felismerésekben egyaránt gazdag, eredeti szemléletű bemutatása. Legyen bár szó akár az egyetemes, akár a magyar nevelés történetének ismert vagy kevésbé ismert szereplőiről, makacsul kereste bennük azt a másoktól megkülönböztető, de valamennyiükben közös jegyet, a pedagógiai éthoszt, ami kiemelte őket környezetükből és maradandóvá tette életművüket. Ez a motívum egyben a *Zibolen*-életmű folytonosságát és a belső összefüggéseket meghatározó szilárd értékrendet is jelzi. Szerteágazó érdeklődését érzékelteti a pusztán névfelsorolás is: *Comenius, Pestalozzi, Diesterweg* és *Spranger* egyfelől; *Brunszvik Teréz*, az „egy modern magyar pedagógus”, *Horváth Ferenc, Széchenyi István, Tavasi Lajos* másfelől. A névsor a közelmúlt, a hazai neveléstudomány kortárs szereplőivel, egykori munkatársaival, *Faragó Lászlóval, Prohászka Lajossal, Szokolszky Istvánnal, Földes Évával, Kiss Árpáddal* folytatható, azok nevével, akiknek – *Zibolen Endre* által is igazolt és tudatosított – szellemi jelenléte nélkül szegényebb lenne korunk neveléstudománya és iskolai gyakorlata.

Neveléstörténeti tárgyú cikkeiben, közleményeiben sorra elevenedtek meg a magyar iskola múltjának mindennapjai és ünnepi eseményei. Kiapadhatatlan kíváncsiságát, széles körű érdeklődését mutatja témaválasztásainak önkényes – és korántsem teljes – felsorolása: a Ratio Educationis metszetei, óvodai hétköznapiak Pest-Budán, Pest egykori legszebb iskolája, tanterv és szaktanterem, az érettségi, képek és jelképek, az elfelejtett Tanszermúzeum és így tovább. Az 1960-as évek derekán nagy érdeklődést keltett – nemcsak pedagóguskörökben – a *Család és Iskola* című népszerű folyóirat lapjain közzétett sorozata, „*A nevelés története képekben*”, amit azután „*Az elmúlt korok gyermekei*” című, *Karátson Gáborral* közösen jegyzett sorozata követte. Ezekből az írásokból, amelyeket kifogyhatatlan mesélő és tanító kedv jellemzett, népes olvasóközönség tanulhatta meg ismerni és tisztelni a régen volt iskolát. E remekbe szabott miniatúrák – indirekt módon – a neveléstörténeti kutatás új nemzetközi irányaira is utaltak; a mindennapok élete, az életmód- és mentalitásváltozás, a gyermekkor történetének hazai alapvetését jelentik. Feltétlenül említést érdemel még ebből az időszakból – a tudományosan megalapozott, magas színvonalú ismeretterjesztés iskolapéldájaként – a *Kultúra világa* sorozatban (X. köt., 1964.) közzétett írása, amely a görög-római neveléstől a XIX. századi magyar nevelésügyig terjedően foglalta össze a nevelés és az iskola egyetemes és hazai történeti változásait.

Erre az időszakra esik *Zibolen Endre* neveléstörténeti munkásságának egyik csúcsteljesítménye, *Pestalozzi* válogatott műveinek gyűjteményes kiadása, illetve a mintegy ha-

toadfél ívnyi terjedelmű bevezető tanulmány. (*Pestalozzi válogatott művei*, I–II. Összeáll, bev. és jegy. ellátta *Zibolen Endre*, 1959. Tankönyvkiadó, Budapest). A kétkötetes válogatás, amely a felvilágosodás nagy svájci pedagógusának minden jelentősebb munkáját, köztük a *Lénárd* és *Gertrud* fontosabb fejezeteit, illetve a *Hogyan tanítja Gertrud gyermekeit?* tizenkét levelét is tartalmazza, a magyar neveléstörténeti forráskiadás hiánypótló vállalkozásának, a *Ravasz János* nevéhez fűződő *Neveléstörténeti Könyvtár* című sorozatnak a részeként jelent meg. A *Pestalozzi*-válogatás maga is súlyos hiányt pótol, hiszen – az iránta megnyilvánuló korai és élénk hazai érdeklődést, *Brunszvik Teréz*, *Várady János* és mások svájci zárandoklatát tekintve, paradox módon – *Tavasi Lajos* töredékes fordításait leszámítva, csak a múlt században, 1878–80-ban jelent meg *Pestalozzi* magyar nyelven – *Zsengeri Samunak*, a XX. század derekára már nyelvi és filológiai szempontból is értelemszerűen elavult négykötetes válogatásában. Az új kiadás számára *Hajdú János*, *Prohászka Lajos*, *Majzik Lászlóné* és maga *Zibolen Endre* végezte a fordítói munkát; a filológiai-nyelvi ellenőrzést és egyeztetést, a gondos lektori munkát ő maga látta el.

A bevezető tanulmány a magyar neveléstörténet-írás egyik jelentős, klasszikus alkotása, amelyet a német és a nemzetközi *Pestalozzi*-irodalomban való széleskörű és naprakész tájékozottság, filológiai alaposság, a részletekben megnyilvánuló aprólékos gondosság mellett átfogó, nagyívű, ábrázolásmód jellemez. A szerző imponáló történeti, filozófiai, pedagógiai és pszichológiai műveltsége megalapozottá, minden részletében hitelessé teszi a bemutatást. Mindezen tartalmi értékek nagy fokú beleérző képességgel, a belülről ábrázolás művészi megvalósításával, olykor szépírói erényekkel párosulnak. Ez utóbbi megállapítást a yverdoni intézeti élet leírásának bevezető részével szeretném illusztrálni:

„Az yverdoni intézet valóban virágjában állott.

A város a négy vaskos tornyú kastélyt – az egykori országos helytartó lakhelyét – haláláig *Pestalozzi* rendelkezésére bocsátotta. Az épület bőséges helyet nyújtott az intézeti élet számára. Nagy lakószobák, tágas hálótermek, széles folyosók, téres udvar, a kastély körül széles sétányok, a közvetlen közelben a Neuenburgi-tó, a város határában füves rét a gyakorlatozásra – mind rendelkezésükre állott.

Mindezt a területet reggeltől estig pezsgő élet töltötte be. A napirend szerint az első óra reggel hatkor volt, még mosdás és fésülködés előtt. Ettől kezdve naponta mintegy tíz foglalkozás váltotta egymást: az elméleti tanulmányokon kívül természetszemlélet, testnevelés, séta, katonai gyakorlatok és kézműipari tevékenység. Szerdán és vasárnap délután hosszabb sétákat tettek. Nyáron fürödtek, télen szánkáztak, kocsolyáztak. Egyáltalában nagy gondot fordítottak az edzett, egészséges életre, az egészséges táplálkozásra, munka és pihenés helyes váltakozására.” (*Pestalozzi válogatott művei*, 1. köt. 56. o.)

Az olvasó látogatóként, mintegy *Brunszvik* vagy *Várady* útítársaként találja magát az intézet falai között, s a további részletekben is megérinti a *Pestalozzival* való, szinte személyesnek tűnő találkozás varázsa.

Zibolen alapos tanulmánya – az ifjúkori választás, a német nevelési regény mintája nyomán – *Pestalozzi* valóságos fejlődés-regénye. Időtálló értékelés, ma is időszerű tanulságokkal; megállapításai sokunk *Pestalozzi*-képének markáns alapvonásait jelentik. Ilyen a mindenkori továbbgondolásra buzdító zárógondolata is:

„Eszméi... tovább élnek minden idők haladó nevelésügyének legbecsesebb öröksége gyanánt.

Egy részüket, igaz, levetközte már a gyakorlat fejlődése és a fejlődő gyakorlatot tükrözve-vezető elmélet. Éppen azt a részt, a szűkebb értelemben vett módszertani munkákat, amelyeket pedig sokáig a leginkább tartott becsben a polgári pedagógia hagyománya.

Más részükhöz viszont – úgy véljük, ez derül ki az elmondottakból és különösen a következő válogatásból – csak most kezdünk igazán hozzánőni. És ez a rész a páratlan életmű mindenek mélyén lüktető szíve: a törekvés az összes embererők harmonikus kifejlésére a gyermekek dolgozó életre nevelésének folyamatában.” (*Pestalozzi válogatott művei*, 1. köt. 65. o.)

A következő másfél évtized (1963–1978) a magyar felsőoktatás szolgálatában telt. A Felsőoktatási Kutatóközpontban 1967-től, ebből egy évtizeden át az intézmény igazgatójaként végzett munkája, amit *Ladányi Andor* előadása mutat be, új kihívásokat, új feladatokat, új szakmai tájékozódási irányokat jelentett *Zibolen Endre* életében. A történeti érzékenység, a szükséges változások előzményeinek, belső rugóinak, összefüggéseinek alapos ismerete azonban a munkatársak számára is kötelező érvényű kutatás-módszertani evidenciaként és követelményként élt tovább. Nemcsak saját munkái, hanem az általa szerkesztett vagy az irányításával született tanulmánykötetek és monográfiák is erről tanúskodnak.

A *Pestalozzi*-téma azonban még lezáratlan: közel két évtized után, 1977-ben alapos tanulmányban foglalkozik hőse „utóéletével” a pedagógiai irodalomban. (*Pedagógiai Szemle*, 27. 1977. 6. 509–517. o.). 1984-ben pedig – az általa kezdeményezett és egy ideig sorozatszerkesztőként gondozott *Egyetemes Neveléstörténet* 24–25. köteteként – megjelenik az élet- és pályaképet részletes és átfogó módon bemutató kismonográfia (*Johann Heinrich Pestalozzi*, 1984. Tankönyvkiadó, Budapest). Külön figyelmet érdemelnek a kötet könyvészeti vonatkozásai, amelyek a szerző lankadatlan érdeklődéséről, folyamatos tájékozódásáról, kutatásáról vallanak. A bibliográfiát több mint tíz olyan német, angol, olasz, francia és orosz nyelven megjelent munka, köztük pl. egy *Downs* nevű amerikai szerző Bostonban kiadott könyve gyarapítja, amelyek az 1959-es tanulmány megjelenése óta eltelt negyedszázadban láttak napvilágot. A két tanulmány számottevő azonosságai mellett filológiai igazolható különbségek bizonyítják, hogy egy kiérleltebb, elemzőbb változattal, a korábbinál is gazdagabb, árnyaltabb pályaképpel, az életmű új összefüggésekkel gazdagított, mélyebb elemzésével állunk szemben. A monográfia tovább csiszolt nyelvi-stiláris megfogalmazása még szuggesztívebbé teszi a szerző – egyébként alig titkolt – didaktikai szándékát, hogy ti. a neveléstörténet eszköz csupán, amely a jelenben való eligazodást segítheti elő. Ez a dolgok lényegéből eredő aktualitás sugárzik át, mához szóló üzenetként, a megelevenített múltból, amint ezt az alábbi idézet is bizonyítja:

„Indokolt felfigyelnünk rá, hogy több tekintetben napjainkig a mi pedagógiánk sem jutott túl azokon a korlátokon, amelyek az yverdoni intézet munkájának határt szabtak. A párhuzam helyenként szinte megdöbbentő. Jóllehet antropológiai szemléletünk már réges-régen elvetette az emberben egymás mellett működő „erők” feltételezését, a nevelésről való eszmélkedés ma is még többnyire különálló nevelési „területek” nyilvánvalóan inadekvát kategóriáival küszködik. ... A fejlett iskolarendszerű államokban gyakorlatilag megvalósulóban van már a képességeknek a hivatásra való képzést, a szako-

sodást megelőző sokoldalú kiművelése, de kivétel nélkül mindenütt probléma még, miként lehet biztosítani a meghatározott szakmára való felkészülés mindenoldalúan művelő jellegét, egyrészt párhuzamosan ható művelő ráhatások útján, másrészt – és főképpen – annak megoldása révén, hogy a szakosodás, az egyre szűkebb területre összpontosuló és egyre igényesebb szakmai ismeretek és készségek elsajátítása az egész személyiségre művelő erővel hasson.” (*Zibolen E.: J. H. Pestalozzi. 136–137. o.*)

A *Pestalozzi*-monográfia már átvezet bennünket a „FEPEKUK” utáni korszak, a nyugdíjas évek „neveléstörténeti reneszánszába”. Az 1980-as évtized *Zibolen Endre* megújuló és haláláig nem csillapuló neveléstörténeti kíváncsiságának és alkotó kedvének újraéledését jelenti.

Ennek az időszaknak – a fentebb bemutatott monográfia mellett – kiemelkedő fontosságú eredménye a magyar nevelés- és művelődéstörténet-írás alapművei közé számító tanulmánya az Entwurf-ról és a magyar középiskola 1849-től 1883-ig tartó történetéről, valamint a Magyar neveléstörténet 2. kötetében közreadott összefoglaló fejezet az önkényuralom korának (1848–1867) hazai nevelésügyéről.

Oktatásügyünk és neveléstörténeti forráskiadásunk egyik sajátos paradoxona, hogy a modern magyarországi közoktatás egyik, mind közvetlen politikai és szakmai fogadtatásában, mind utóéletében bizonyíthatóan legnagyobb hatású tanügyi dokumentumának, az 1849-ben hatalmi szóval Magyarországon is bevezetett osztrák középiskolai szabályzatnak, az *Organisationsentwurf*-nak nem volt magyar nyelvű fordítása. A rendelet évtizedeken át – közvetlenül, majd áttételesen, újabb és újabb középiskolai tantervek hajszálygyökerein keresztül – élt és hatott a magyar középiskolák szervezeti és tartalmi fejlődésére, de részletek is csak 1969-ben jelentek meg belőle magyarul az 1849 és 1919 közötti időszak válogatott neveléstörténeti dokumentumait közlő kötetben. (*Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1849–1919. Összeáll., szerk. Simon Gyula, Kőte Sándor, 1969. Tankönyvkiadó, Budapest*). Önmagában tehát az Entwurf teljes szövegének – *Zibolen Endre* által szorgalmazott – magyar nyelvű kiadása is jelentős, a *Mészáros István*-féle Ratio-kiadáshoz mérhető eseménye volt neveléstörténeti forráskiadásunknak. A dokumentum *Schaffhauser Ferenc* szakavatott – és *Zibolen Endre* által gondosan ellenőrzött – fordításában jelent meg 1990-ben, a *Horánszky Nándor* és *Báthory Zoltán* által szerkesztett kitűnő sorozat, „*A tantervelmélet forrásai*” 12. köteteként. (*A ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezeti terve [Organisationsentwurf]. 1990. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.*)

A kötet értékét emelő bevezető tanulmány, *Zibolen Endre* munkája két – alig egy-egy ívnyi terjedelmű – fejezetből áll. Az első rész az Entwurf keletkezését, szerzőjét, a benne leírt iskolaszervezetet és művelődés-felfogását, a rendelet magyarországi bevezetését és az azt nehezítő szervezeti akadályokat, a tantervi fejezetek itthoni fogadtatását, valamint a nyelvkérdés körüli bonyodalmakat mutatja be, lényegre törően, példás tömörséggel. Különös értéke a magyarul meg nem jelenés évszázados paradoxonát is magyarázó – főképp politikai indíttatású – neveléstörténeti balítéletek gyökereinek feltárása és a történeti összefüggések felmutatása révén az ezek eloszlátását segítő szándék. Rámutat a dokumentumban megfogalmazott tartalmi törekvések, a modern polgári művelődés-felfogás inkább pozitív, mint negatív korabeli szakmai fogadtatására, valamint ennek a haladó hazai közvéleményben a reformkor és 1848 eseményeire visszavezethető gyökereire, és

okszerű magyarázatát adja az eltérő szervezettségű hazai iskolák és az iskolafenntartók – elsősorban szervezeti és gazdasági okokra visszavezethető - elutasító magatartásának. Ez az ellentmondás az Entwurf-effektus kettősségének magyarázata, a kezdeti tagadástól a fokozatos elfogadáson át az évtizedeken át kimutatható, tartós hatásig, amit az Entwurf-fal kapcsolatos legfrissebb hazai kutatások is igazolni látszanak. Hasonlóképpen további kutatásokra ösztönzőek a tanulmány második fejezetének újszerű megállapításai: az Eötvös-féle reformkísérlet kudarcát s a benne rejlő – elveszett – alternatívát taglaló rész, vagy az „egy racionális gimnáziumi tanterv”, az 1879-es „példájának” bemutatása, amely a korábbiaktól eltérő megvilágításba helyezi *Herbartnak* a tantervkészítő *Kármán Mór*ra gyakorolt hatását, *Kármán* „herbartianizmusát”.

A Pestalozzi-kutatáshoz mérhető az a teljesítmény, amit – részben az Entwurf-tanulmányra is alapozottan – *Zibolen Endre* az önkényuralom nevelésügyének történeti feldolgozásával hozott létre. – *Nevelésügyünk az önkényuralom korában*. In: Horváth Márton (1993. szerk.): *A magyar nevelés története*. II. köt. 9–69. o., Budapest. – A magyar köztörténet-írás legújabb eredményeire is építő és a saját kutatásai révén számos tartalmi és értelmezésbeli újszerűséget is felmutató tanulmány a magyar művelődéstörténet legjobb alkotásaival mérhető, rangos írás.

Tartalmi tekintetben az önkényuralmi rendszer civilizatorikus intézkedései és a hazai polgári fejlődés motiválta modernizációs kényszer összefüggéseinek és hatásainak sokoldalú, tényszerű és árnyalt bemutatását emelhetjük ki, ami egyaránt jól követhető az egyházi középiskolák súlyos konfliktusoktól sem mentes, veszteségekkel és eredményekkel együtt járó átalakulásában; a népoktatás, különösen a protestáns iskolaügy adatokkal alátámasztható szervezeti és tartalmi változásaiban, ami Eötvös 1868-as népoktatási törvényének közvetlen előzményét és előfeltételét jelentette, valamint a magyar neveléstudományak a külső kihívásokra kényszerűen reagáló, de a belső tartalékokat, szellemi értékeket is mozgósítani képes, „verejtékes” megújulásában.

Nem kevésbé jelentős azonban a tanulmány kutatás-módszertani hozadéka. A forrásfeltárás és a körültekintő kritikai feldolgozás példaszerűségét természetesnek és magától értetődőnek tekintve is, két figyelemre méltó momentumra utalhatunk. Az egyik az Entwurf által kötelezően előírt iskolai értesítőknél, illetve a későbbiekben – elsősorban az 1896-os millennium alkalmából – ezekben közzétett, gazdag forrásanyaggal dokumentált iskolatörténeti tanulmányoknak a széles körű felkutatása és feldolgozása, aminek előzményei és kezdetei ugyancsak az OPK-korszakhoz nyúlnak vissza. A másik: a tájékozódás kiterjesztése a korabeli – elsődleges és másodlagos – osztrák forrásokra; a különböző iskolai dokumentumok és tanügyi folyóiratok felhasználása, ami egyben felmutatja a komparatiztika, az összehasonlító neveléstörténet tudatos(abb) alkalmazásának lehetőségét, mind az általa megkezdett kutatások folytatásában, mind a magyar neveléstörténet-írás eszköztárának ez irányú bővítését illetően.

Az utolsó évtized munkáiból feltétlenül említést érdemel az egykori, tisztelt munkatárs, *Faragó László* életrajza, amely az OPKM „*Pedagógus arcképek*” című sorozatában látott napvilágot 1992-ben, valamint a PTI-korszakban gyökerező „*Tehetségmentés az iskolában 1920–1944*” c. forrásközlés, amelynek anyagát – alapos bevezető tanulmány-nyal ellátva – a két világháború közötti intézményes tehetségkutatás, tehetségvédelem és tehetségfejlesztés szakirodalmából válogatta. A mindössze 400 példányban megjelent,

széreny kiállítású, sokszorosított kiadvány, sajnálatos módon, nem került be a szakmai köztudatba, a dolgok ismételt „feltalálására” késztetve napjaink e téma iránt érdeklődő kutatóit. Mintha a Sors, furcsa fintorral, ily módon is igazolni akarná *Zibolen Endre* bevallottan didaktikus „ars paedagogico-historicá”-ját; „*a hazai szakmai hagyaték terén tapasztalt riasztó tájékozatlanság*” elleni fellépés és a szívós ismeretterjesztés szükségességét. Ez a makacs ismeretterjesztő-nevelő szándék vezette tollát, amikor – akár csak az 1970-es években készült Pedagógiai lexikon esetén – részt vállalt az 1997-es Új Pedagógiai Lexikon és a sorozat derekánál tartó új magyar nagylexikon egyetemes és magyar neveléstörténeti vonatkozású szócikkeinek megírásában és lektorálásában. Mert – írta egy helyütt – „*ritkán találkoztam olyasmivel, amire a neveléstörténeti múltban ne akadna példa*”. Az ebben a megállapításban rejlő finom irónia, amelynek mélyebb értelme a máért és a jövőért érzett felelősségből fakad, úgy vélem, fontos és felelősségükre intő üzenet korunk neveléstudósai számára.

Befejezésül utalnom illik fáradhatatlan szakmai-közéleti tevékenységének néhány, témánkat is érintő, fontosabb fejezetére. 1945 után, egészen az 1949-es felszámolásig, titkára és pecsétőre volt a Magyar Paedagógiai Társaságnak. (Erről, valamint *Prohászka Lajos* utolsó társasági éveiről és *Sprangerrel* való levélváltásáról egy miniatűr filológiai remekműben számolt be 1990-ben, az MPT centenáriumi emlékülésén.) 1967-ben egyik előkészítője, szervezője, meghatározó személyisége, később huzamos ideig társelnöke volt az újjászervezett Magyar Paedagógiai Társaságnak, aktív és iránymutató tagja, egy időben elnöke is a társaság Neveléstörténeti Szakosztályának. Több mint harminc éven át (1957–1989) tagja, a 80-as években elnöke volt az MTA Pedagógiai Bizottságának, illetve tagja, 1967 és 1976 között pedig elnöke is a Neveléstörténeti Albizottságnak.

Ezekre az évekre, az Albizottság tevékenységének talán a legtermékenyebb időszakra esik személyes ismeretségünk, amikor is a testület fiatal vidéki tagjaként vele, s rajta kívül olyan személyiségek társaságában dolgozhattam és tanulhattam itt, az Akadémia termeiben, mint *Ravasz János*, *Simon Gyula*, *Felkai László*, *Mészáros István*, *Köte Sándor*, *Orosz Lajos* vagy *Komlósi Sándor*. Így találkozhattam Bandi bácsi megtisztelő figyelmével, szívélyes, ám szigorú kritikájával, ami az akkortájt és később elkövetett próbálkozásaim, majd szakmai-közéleti tevékenységen iránt, ha változó intenzitással is, de mindig megnyilvánult. Akik itt jelen vagyunk, gondolom, valamennyien, személyes emlékeinket is őrizve tiszteleghetünk emléke előtt.

Most, a Neveléstörténeti Albizottság elnökeként, méltatlan bár, de hivatalos utódként azzal zárhatom emlékező gondolataimat, hogy *Zibolen Endre* halála nemcsak a neveléstudomány és szűkebb szakmánk, a neveléstörténet gyengülését jelenti, hanem az e területen munkálkodó tanítványok és tisztelők, az egykori munkatársak és barátok fájdalmas és személyes vesztesége is.